

Wzrost odnowień na gruntach porolnych prowadzonych w ramach przebudowy drzewostanu metodą sztucznych luk

Growth of broadleaved species on post-agricultural lands introduced during the process of stand conversion with a use of artificial gaps

Tadeusz Zachara

Instytut Badawczy Leśnictwa, Zakład Hodowli Lasu i Genetyki Drzew Leśnych, Sękocin Stary, ul. Braci Leśnej 3, 05-090 Raszyn

Tel. +48 22 7150686; e-mail: T.Zachara@ibles.waw.pl

Abstract. This paper presents results on the restoration of Scots pine stands established on post-agricultural lands undergoing conversion into mixed stands. Sessile oak (*Quercus petraea*), common beech (*Fagus sylvatica*) and small-leaved lime (*Tilia cordata*) seedlings were planted in artificially created gaps (0,02 ha to 0,05 ha each) cut in six experimental plots (Forest Districts: Bielsk, Krynki, Sobibór, Dobieszyn, Skrwilno and Łupawa) located in 20–25-years-old pine stands. The experimental plots were spread across northern, central and eastern Poland and affected by root-rot fungus (*Heterobasidion annosum*). Nine years after planting, the number of individual trees and shrub species, their height sum and average height were calculated for fenced artificial gaps (LSO) as well as non-fenced artificial gaps (LSN) and compared to natural gaps (LN) and non-disturbed neighboring stands (D). Results were calculated separately for the planted species (oak, lime and beech) but combined for all other species. The results indicate satisfactory restoration in all of the investigated plots except in Krynki, which is located in a relatively poor site. Significant differences appeared between height sum as well as average height of planted species in fenced compared to non-fenced gaps. Furthermore, in both, natural and artificial gaps, the species composition of the young generation was enriched with natural regeneration of pioneer species, mainly silver birch (*Betula pendula*), rowan (*Sorbus aucuparia*) and aspen (*Populus tremula*).

Keywords: Scots pine, root-rot fungus, forest conversion, sessile oak, common beech, small-leaved lime

Słowa kluczowe: sosna zwyczajna, huba korzeni, przebudowa drzewostanu, dąb bezszypułkowy, buk zwyczajny, lipa drobnolistna

1. Wstęp i cel pracy

Hodowla lasu na gruntach porolnych jest jednym z największych wyzwań współczesnej gospodarki leśnej. Znaczną część drzewostanów porastających te obszary stanowią nasadzenia młode, wprowadzone po roku 1995 w ramach Krajowego Programu Wzrostu Lesistości (MOŚZNiL 1995; Kaliszewski et al. 2016). Podobnie jak w przypadku wcześniejszych zalesień, powstały duże powierzchnie jednowiekowych drzewostanów, w przeważającej części sosnowych *Pinus sylvestris* L. w równym stopniu zagrożonych infekcją wywołaną przez korzeniowca wieloletniego *Heterobasidion annosum* (Fr.) Bref. – sprawcę huby korzeni. Od dawna poszukuje się metod bezpiecznej hodowli drzewostanu w warunkach zagrożenia tym patogenem. Wcześniejsze doświadczenia wykazały, że podczas cięć sanitarnych należy uwzględnić tzw. strefę infekcji utajonej sięgającą 4–6 m w głąb drzewostanu (Sobczak 1990).

Jednym ze sposobów przeciwdziałania destrukcji młodych drzewostanów, wykorzystującym tę wiedzę, jest działanie uprzedzające, polegające na tworzeniu sztucznych luk w miejscu zaobserwowania pierwszych symptomów choroby oraz posadzeniu w nich gatunków liściastych, przy równoczesnym zastosowaniu biologicznej ochrony pniaków za pomocą grzyba konkurencyjnego wobec patogenu – *Phlebiopsis gigantea* (Fr.) Jülich. Metoda ta (Sierota, Małecka 2004) została wdrożona pilotażowo w latach 2008–2011 pod nadzorem Instytutu Badawczego Leśnictwa na terenie 11 nadleśnictw północnej, centralnej i wschodniej Polski. Uzyskane w rezultacie tych wieloaspektowych badań wyniki ilustrowały zmiany zachodzące w przebudowywanych drzewostanach przez pierwsze trzy lata od powstania luk, dotyczące dalszego wydzielania się sosen, składu mikoflory i entomofauny glebowej i wzrostu odnowień (Sierota 2011). Po 9 latach od rozpoczęcia badań zespół pod kierunkiem prof. Sieroty wykonał na zlecenie Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych

Wpłynęło: 4.10.2019 r., zrecenzowano: 13.11.2019 r., zaakceptowano: 19.11.2019 r.

projekt badawczy pt. „Przebudowa częściowa zagrożonych hubą korzeni monokultur sosnowych na gruntach porolnych z wykorzystaniem preparatu Rotstop”. Jednym z realizowanych w ramach projektu zadań było określenie dynamiki naturalnych i sztucznych odnowień w naturalnych i sztucznych lukach oraz w drzewostanie porównawczym w celu oceny skuteczności przebudowy drzewostanów sosnowych przy zastosowaniu wymienionej wyżej metody.

2. Obiekt i metoda badań

Pomiary prowadzono na 6 powierzchniach obserwacyjnych, na których w minionym okresie zachowano ciągłość metodyczną i systematyczność w wykonywaniu pomiarów (tab. 1).

Na każdej powierzchni znajdowały się 4 warianty doświadczenia:

- D – drzewostan porównawczy (sąsiadujący fragment drzewostanu o powierzchni 2 arów, bez oznak porażenia),
- LN – luka naturalna (fragment drzewostanu z wypadami spowodowanymi przez hubę korzeni, z pojawiającym się odnowieniem naturalnym),
- LSN – luka sztuczna, wykonana przez usunięcie uszkodzonego drzewostanu, obsadzona 2-letnimi sadzonkami gatunków docelowych (dąb bezszypułkowy, buk, lipa drobnolistna), w zmieszaniu jednostkowym, nieogrodzona.
- LSO – luka sztuczna, wykonana i obsadzona jak wyżej, ogrodzona siatką metalową.

Na powierzchniach Bielsk, Krynki i Sobibór przeciętna więźba sadzenia wynosiła 1,5×1,0 m, a na powierzchniach Dobieszyn, Łupawa i Skrwilno 1,5×1,5 m (z lokalnymi odchyleniami sięgającymi 20%). Sadzenie zostało przeprowadzone wiosną 2008 roku.

Wyniki przedstawione w niniejszym opracowaniu pochodzą z pomiarów wykonanych późną jesienią roku 2016 (Dobieszyn, Skrwilno) oraz na przedwiośniu roku 2017 (Bielsk, Krynki, Łupawa, Sobibór), czyli po 9 sezonach wegeta-

cyjnych od momentu założenia upraw. W każdym z obiektów dokonano pomiarów wysokości wszystkich odnowień sztucznych i naturalnych z dokładnością do 5 cm, z uwzględnieniem gatunków krzewiastych i drzewiastych. Ze względu na różnice w wielkości luk (których powierzchnia wahała się od 2 do 5 arów) przedstawiono liczebność odnowień w przeliczeniu na 1 ar. Obliczono również „sumę wysokości” odnowień w cm na 1 m² oraz średnią wysokość odnowień (w cm). Wyniki zestawiono osobno: dla gatunków docelowych (Db, Bk, Lp), dla pozostałych gatunków drzewiastych oraz dla gatunków krzewiastych.

Wyniki analizowano przy użyciu pakietu Statistica 10 (StatSoft 2011), według procedury „ANOVA dla efektów głównych” jako źródła zmienności, traktując dwie zmienne (wariant i powierzchnia). Różnice między średnimi porównywano testem Tukeya.

Analiz nie przeprowadzono jedynie dla gatunków krzewiastych, z uwagi na nierównomierność rozkładu danych.

3. Wyniki badań

3.1. Gatunki docelowe

Analiza wariancji wykazała istotność różnic między lukami sztucznymi a luką naturalną i drzewostanem porównawczym pod względem liczebności. Jeśli chodzi o sumę wysokości i średnią wysokość, istotna różnica wystąpiła między luką sztuczną ogrodzoną a pozostałymi wariantami doświadczenia (tab. 2).

Różnice między poszczególnymi powierzchniami (tab. 3) okazały się nieistotne. Ze względu na układ doświadczenia nie było możliwe obliczenie interakcji między obydwojema czynnikami (wariant i powierzchnia), jednak pewne tendencje można dostrzec na załączonych rycinach (ryc. 1–3).

Na powierzchni Bielsk posadzono dąb z niewielkim udziałem lipy. Udatność tej uprawy okazała się bardzo wysoka, przy czym w luce ogrodzonej drzewka wykazały po

Tabela 1. Lista powierzchni doświadczalnych, na których przeprowadzono przebudowę metodą sztucznych luk

Table 1. List of experimental plots subjected to restoration with a use of artificial gaps method

RDLP Regional Directorate of the State Forests	Nadleśnictwo Forest District	Leśnictwo Forest Subdistrict	Oddz. Forest Comp.	STL Site type	Bonitacja sosny Site index	Wiek* Age*	Posadzone gatunki Planted species
Białystok	Bielsk	Jelonka	55i	BMśw	Ia	29	Db, Lp
Białystok	Krynki	Kruszyniany	563f	BMśw	I	33	Db, Lp
Lublin	Sobibór	Dubnik	19l	BMśw	Ia	33	Db
Radom	Dobieszyn	Strzyżyna	177Bh	BMśw	I	36	Bk, Db, Lp
Szczecinek	Łupawa	Świąchowo	308i	Bśw	Ia	33	Bk
Toruń	Skrwilno	Huta	259a	BMśw	Ia	35	Bk

Objaśnienia /Denotes: **BMśw** – fresh mixed coniferous forest, **Bśw** – fresh coniferous forest, **Db** – oak, **Lp** – lime, **Bk** – beech

* **Wiek drzewostanu przy ostatnim pomiarze** / Stand age at the last measurement

Tabela 2. Cechy biometryczne odnowień w lukach naturalnych, sztucznych i w drzewostanie porównawczym po 9 latach doświadczenia
 Table 2. Biometrical features of regeneration in natural and artificial gaps in comparison to neighboring stand after 9 years of experiment

Wariant Treatment	Gatunki docelowe Target species			Pozostałe gatunki drzewiaste Other tree species		
	N [szt./ar] N [pcs./ar]	SH [cm/m ²]	H _{sr} [cm]	N [szt./ar] N [pcs./ar]	SH [cm/m ²]	H _{sr} [cm]
	D	2 ^a	1,1 ^a	77,0 ^a	3 ^a	8,6 ^a
LN	3 ^a	4,0 ^a	122,4 ^a	12 ^{ab}	34,1 ^a	217,1 ^a
LSN	25 ^b	23,2 ^a	97,4 ^a	22 ^b	36,5 ^a	148,5 ^a
LSO	30 ^b	65,2 ^b	211,5 ^b	17 ^{ab}	26,6 ^a	143,2 ^a

D – drzewostan sąsiadujący, LN – luka naturalna, LSN – luka sztuczna nieogrodzona, LSO – luka sztuczna ogrodzona, N – liczba drzew, SH – suma wysokości, H_{sr} – średnia wysokość, ^{ab} – grupy jednorodne

D – neighboring stand, LN – natural gap, LSN – non-fenced artificial gap, LSO – fenced artificial gap, N – number of trees, SH – height sum, H_{sr} – mean height, ^{ab} – homogenous groups

Tabela 3. Cechy biometryczne odnowień na 6 powierzchniach po 9 latach doświadczenia
 Table 3. Biometrical features of regeneration on 6 plots after 9 years of experiment

Nadleśnictwo Forest District	Gatunki docelowe Target species			Pozostałe gatunki drzewiaste Other tree species		
	N [szt./ar] N [pcs./ar]	SH [cm/m ²]	H _{sr} [cm]	N [szt./ar] N [pcs./ar]	SH [cm/m ²]	H _{sr} [cm]
	Bielsk	21 ^a	42,8 ^a	88,9 ^a	19 ^a	26,4 ^{ab}
Krynki	14 ^a	6,8 ^a	48,6 ^a	5 ^a	4,9 ^a	74,8 ^a
Sobibór	13 ^a	21,0 ^a	181,3 ^a	8 ^a	23,1 ^{ab}	323,7 ^b
Dobieszyn	14 ^a	20,7 ^a	141,5 ^a	26 ^a	71,1 ^b	293,2 ^{ab}
Łupawa	12 ^a	20,4 ^a	153,2 ^a	8 ^a	12,8 ^{ab}	147,6 ^{ab}
Skrwilno	15 ^a	28,6 ^a	148,9 ^a	16 ^a	20,3 ^{ab}	93,7 ^a

Oznaczenia jak w tabeli 2 / Denotes as in table 2

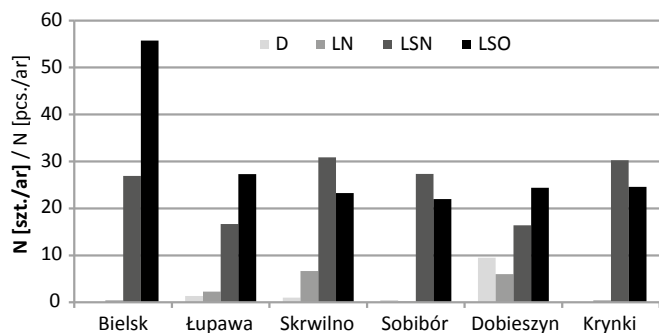
9 latach dwukrotnie większą liczebność (ryc. 1), 7-krotnie większą sumę wysokości (ryc. 2) i trzykrotnie większą wysokość (ryc. 3) w porównaniu z luką nieogrodzoną. Na powierzchni Łupawa sadzonym gatunkiem był buk, natomiast dąb, traktowany jako gatunek docelowy, pochodził z samosiewu. Najwyższa liczebność pożądanych gatunków charakteryzowała lukę sztuczną ogrodzoną, nieco mniejsza – nieogrodzoną (ryc. 1), natomiast średnia wysokość drzewek była zdecydowanie wyższa w luce ogrodzonej (ryc. 3).

Na powierzchni Skrwilno posadzony buk przyjął się dobrze i (podobnie jak w Łupawie) został uzupełniony samosiewem dębu. Większa suma wysokości (ryc. 2) i średnia wysokość drzewek w luce ogrodzonej w porównaniu z nieogrodzoną (ryc. 3) wskazuje na duże znaczenie czynnika zgryzania. Na powierzchni Sobibór jedynym wprowadzanym gatunkiem był dąb, który napotkał na silną konkurencję, zwłaszcza ze strony jarzębiny i czeremchy amerykańskiej. Po przeprowadzonych czyszczeniach nacisk konkurencyjny

niewiele zmalał. Pod względem liczebności więcej było odnowień dębu w luce sztucznej nieogrodzonej (ryc. 1), natomiast lepszym wzrostem charakteryzowały się one, zgodnie z oczekiwaniami, w luce ogrodzonej (ryc. 2, 3).

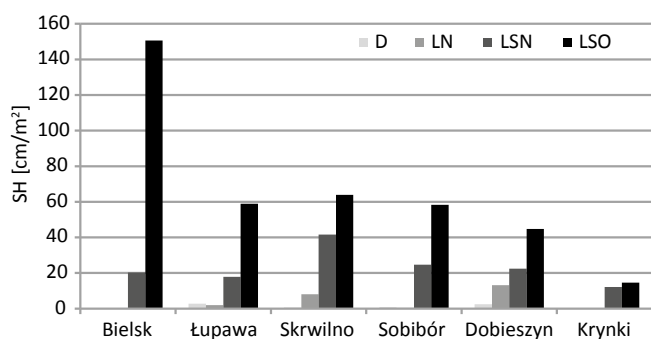
Na powierzchni Dobieszyn sadzone były wszystkie 3 gatunki, ponadto dąb pojawiał się samosiewnie. Najmniejszą liczebność dębu odnotowano w luce naturalnej (ryc. 1). Mimo to średnia wysokość dębu była tam najwyższa, gdyż był on starszy od tego, który posadzono w lukach sztucznych (ryc. 3). Wzrost w luce ogrodzonej okazał się nieznacznie szybszy w porównaniu z nieogrodzoną.

Na powierzchni Krynki posadzone gatunki (dąb i lipa) cechowały się powolnym wzrostem, co mogło wynikać z warunków siedliskowych (stosunkowo niska bonitacja sosny, mimo że siedliskowy typ lasu określono jako bór mieszany świeży). Zarówno suma wysokości (ryc. 2), jak i średnia wysokość (ryc. 3) docelowych gatunków były niskie, bez względu na to, czy rosły one w luce ogrodzonej czy nieogrodzonej.

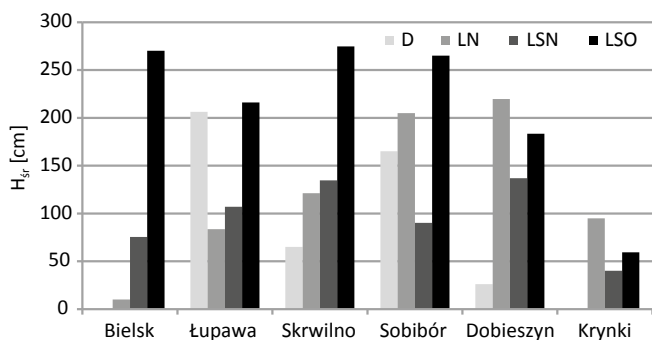
Rycina 1. Liczebność gatunków docelowych po 9 latach doświadczenia w 4 wariantach na 6 powierzchniach

Figure 1. Number of target trees 9 years after start of experiment in 4 treatments on 6 plots

Rycina 2. Suma wysokości gatunków docelowych po 9 latach doświadczenia w 4 wariantach na 6 powierzchniach

Figure 2. Height sum of target trees 9 years after start of experiment in 4 treatments on 6 plots

Rycina 3. Średnia wysokość gatunków docelowych po 9 latach doświadczenia w 4 wariantach na 6 powierzchniach

Figure 3. Mean height of target trees 9 years after start of experiment in 4 treatments on 6 plots

Relacje między poszczególnymi gatunkami traktowanymi jako docelowe ilustruje tabela 4, zawierająca minimalną, maksymalną oraz średnią wysokość odnowień tych gatunków w lukach sztucznych. Jak zaznaczono w rozdz. 2, skład gatunkowy odnowień różnił się między powierzchniami, można jednak zauważyć pewne tendencje, możliwe do zweryfikowania w kolejnych doświadczeniach. Na po-

wierzchni Bielsk lipa nieznacznie przewyższała wzrostem dąb w obu typach luk. W Łupawie sadzony buk nie różnił się pod względem cech biometrycznych z towarzyszącym mu samosiewnym dębem, podczas gdy w Skrwilnie znacznie go przewyższał. W Sobiborze spośród wszystkich trzech gatunków znaczenie miał jedynie dąb, pojedyncze egzemplarze lipy pochodziły z samosiewu. W Dobieszynie najszybszym wzrostem w obu lukach sztucznych charakteryzował się buk, najwolniejszym zaś dąb w luce nieogrodzonej, a lipa w luce ogrodzonej. W Krynkach oba posadzone gatunki (dąb i lipa) wzrastały wolno w obu typach luk. Podobnie jak w Dobieszynie, wolniejszy wzrost lipy miał miejsce w luce nieogrodzonej, a dębu – w ogrodzonej.

3.2. Domieszkowe gatunki drzewiaste

Liczebność domieszkowych gatunków drzewiastych przewyższała liczebność gatunków docelowych w drzewostanie porównawczym i w luce naturalnej, natomiast była od niej niższa w luce ogrodzonej i nieogrodzonej. Istotne różnice wystąpiły między luką sztuczną nieogrodzoną a drzewostanem porównawczym (tab. 2). Średnia wysokość domieszek była we wszystkich wariantach wyższa w porównaniu z gatunkami wprowadzanymi jako docelowe, z wyjątkiem luki sztucznej ogrodzonej. Analiza wariancji nie wykazała różnic między wariantami doświadczenia. Podobnie było w przypadku sumy wysokości tych gatunków.

Różnice między powierzchniami pod względem liczebności odnowień domieszkowych były nieistotne (tab. 3), choć można zauważyć niską liczebność na powierzchniach Krynki i Łupawa we wszystkich wariantach oraz dość wysoką na powierzchni Bielsk, w luce sztucznej nieogrodzonej (ryc. 4). Istotne różnice wykazano natomiast pod względem sumy wysokości tej grupy gatunków między powierzchniami Krynki i Dobieszyn (tab. 3).

Stwierdzono też istotne różnice pod względem średniej wysokości (tab. 3). Najniższe wartości przyjmowała ona na powierzchniach Krynki, Bielsk i Skrwilno, natomiast najwyższe na powierzchni Sobibór. Na tej ostatniej powierzchni wysoką wartość miała średnia wysokość domieszek w luce naturalnej, sztucznej ogrodzonej i w drzewostanie (ryc. 6) Wysokie wartości zanotowano także w drzewostanie i w luce naturalnej na powierzchni Dobieszyn.

3.3. Gatunki krzewiaste

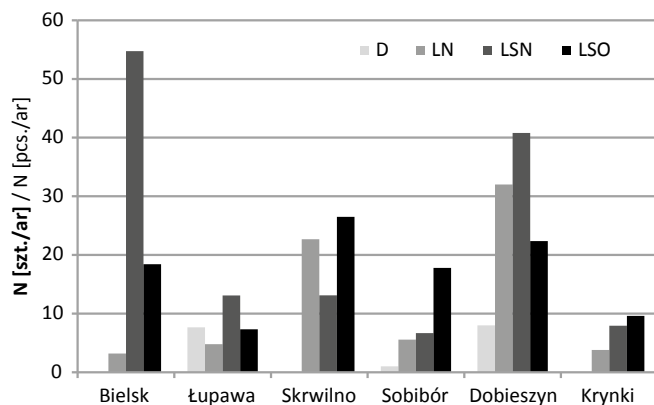
Domieszkowe gatunki krzewiaste, przede wszystkim krużyna i czeremcha amerykańska, w dużej liczbie wystąpiły tylko na powierzchniach Skrwilno i Sobibór. Na powierzchni Łupawa nie wystąpiły w ogóle, a na pozostałych powierzchniach miały znaczenie marginalne (ryc. 7).

Suma wysokości tych gatunków przyjęła wysokie wartości w drzewostanie porównawczym na powierzchni Skrwilno oraz w luce naturalnej na powierzchni Sobibór (ryc. 8).

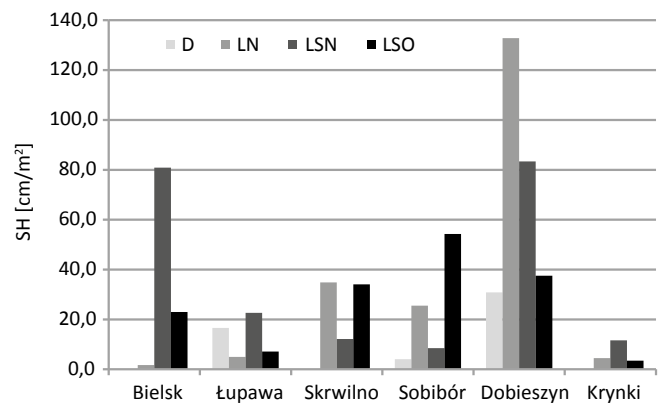
Średnia wysokość egzemplarzy tych gatunków przyjmowała największe wartości w drzewostanie na powierzchni

Tabela 4. Wysokość gatunków docelowych na poszczególnych powierzchniach w lukach sztucznych
Table 4. Height of target species on particular plots in artificial gaps

Powierzchnia Plot	Gatunek Species	LSN non-fenced plot			LSO fenced plot		
		min	max	średnia mean	min	max	średnia mean
Bielsk	Db / oak	25	165	71,0	35	540	267,6
	Lp / lime	25	170	98,4	70	530	291,2
Łupawa	Bk / beech	35	250	107,0	45	525	225,8
	Db / oak	60	150	107,3	35	345	162,6
Skrwilno	Bk / beech	25	260	143,1	85	430	284,1
	Db / oak	25	70	44,6	75	160	115,0
Sobibór	Db / oak	30	310	90,2	55	560	265,1
	Lp / lime	75	75	75,0	-	-	-
	Bk / beech	15	580	264,2	110	400	253,6
Dobieszyn	Db / oak	55	225	107,9	20	360	173,0
	Lp / lime	145	470	154,1	40	155	99,4
Krynki	Db / oak	10	145	40,5	10	250	56,9
	Lp / lime	15	95	34,9	15	140	65,6

Rycina 4. Liczebność domieszkowych gatunków drzewiastych po 9 latach doświadczenia w 4 wariantach na 6 powierzchniach
Figure 4. Number of admixture trees 9 years after start of experiment in 4 treatments on 6 plots

Rycina 5. Suma wysokości domieszkowych gatunków drzewiastych po 9 latach doświadczenia w 4 wariantach na 6 powierzchniach
Figure 5. Height sum of admixture trees 9 years after start of experiment in 4 treatments on 6 plots

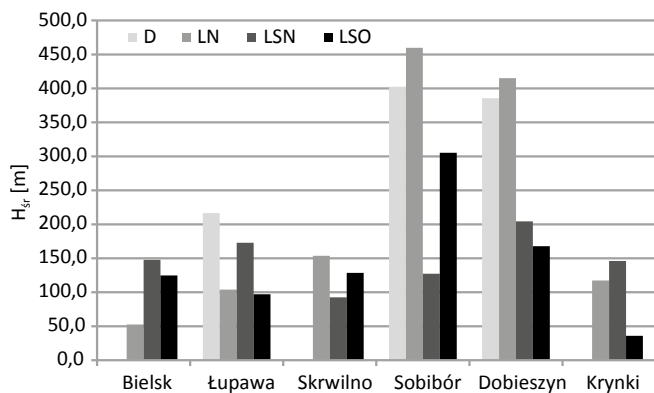
Skrwilno, w luce naturalnej na powierzchni Sobibór (gdzie w odróżnieniu od luk sztucznych nie podległy redukcji w wyniku czyszczeń) oraz we wszystkich lukach na powierzchni Dobieszyn (ryc. 9).

3.4. Zmiany składu gatunkowego

Ilustracją warunków wzrostu odnowień jest tabela zbiorcza obrazująca zmiany składu gatunkowego (mierzonego sumą wysokości poszczególnych gatunków) młodego poko-

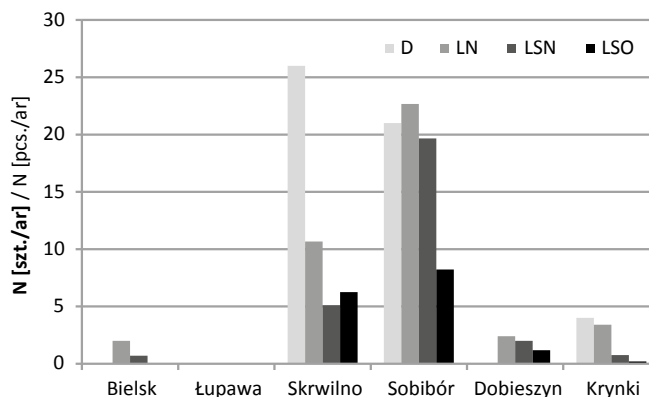
lenia drzew w lukach sztucznych (tab. 4). Rok 2008/2009 to stan bezpośrednio po założeniu upraw, rok 2016/2017 – po 9 sezonach wzrostu oraz po wykonaniu czyszczeń na powierzchniach Bielsk i Sobibór.

Porównanie wykazuje wzrost udziału gatunków pionierskich, głównie brzozy *Betula pendula* Roth, w mniejszym stopniu sosny, osiki *Populus tremula* L., jarzębiny *Sorbus aucuparia* L. i wierzby iwy *Salix caprea* L., a także krzewów, przede wszystkim czeremchy amerykańskiej *Prunus serotina* Ehrh., miejscami kruszyny *Frangula alnus* Mill., co stano-

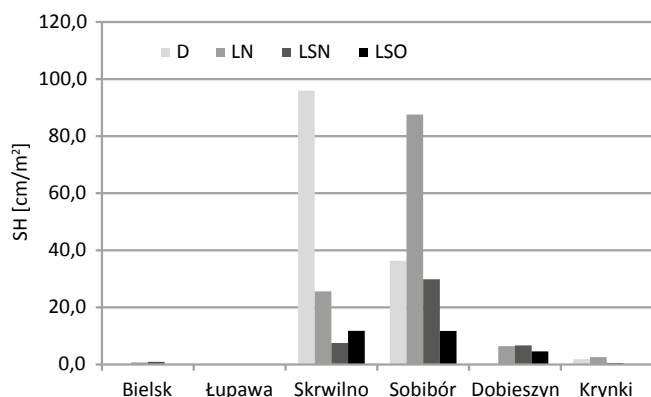
Rycina 6. Średnia wysokość gatunków domieszkowych po 9 latach doświadczenia w 4 wariantach na 6 powierzchniach

Figure 6. Mean height of admixture trees 9 years after start of experiment in 4 treatments on 6 plots

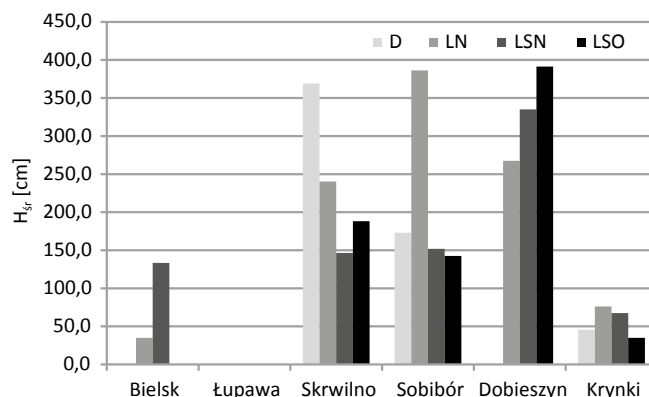
Rycina 7. Liczebność gatunków krzewiastych po 9 latach doświadczenia w 4 wariantach na 6 powierzchniach

Figure 7. Number of shrubs 9 years after start of experiment in 4 treatments on 6 plots

Rycina 8. Suma wysokości gatunków krzewiastych po 9 latach doświadczenia w 4 wariantach na 6 powierzchniach

Figure 8. Height sum of shrubs 9 years after start of experiment in 4 treatments on 6 plots

Rycina 9. Średnia wysokość gatunków krzewiastych po 9 latach doświadczenia w 4 wariantach na 6 powierzchniach

Figure 9. Mean height of shrubs 9 years after start of experiment in 4 treatments on 6 plots

wi konkurencję dla gatunków docelowych. Zdominowanie gatunków docelowych przez domieszki jest szczególnie widoczne w lukach nieogrodzonych, gdyż te ostatnie skuteczniej opierają się presji zwierzyny. W lukach nieogrodzonych gatunki docelowe znalazły się w mniejszości (z wyjątkiem powierzchni w Skrwilnie), w lukach ogrodzonych obecnie gatunki docelowe mają sumaryczny udział minimum 50%.

4. Podsumowanie i dyskusja

Po 9 latach od rozpoczęcia operacji tworzenia sztucznych luk możliwa jest wstępna ocena skuteczności tego przedsięwzięcia. Pod względem geograficznym powierzchnie znajdowały się w następujących krainach przyrodniczo-leśnych: I Bałtyckiej (Łupawa), II – Mazursko-Podlaskiej (Krynki), III – Wielkopolsko-Pomorskiej (Skrwilno), IV – Mazowiecko-Podlaskiej (Bielsk i Dobieszyn), VI – Wyżyn Środkowopolskich (Sobibór). Pod względem siedliskowym wszystkie powierzchnie zakwalifikowano jako bór świeży lub bór mieszany świeży. Liczebność i suma wysokości od-

nowień na poszczególnych powierzchniach była wypadkową dwóch procesów – naturalnego obsiewu przez sosnę i gatunki domieszkowe, głównie lekko nasienne, oraz sadzenia dębu, buka i lipy (w zależności od powierzchni) w sztucznie wykonanych lukach. Część dębów również pojawiała się drogą naturalną (prawdopodobnie wskutek rozsiewania przez ptaki), o czym świadczy ich obecność zarówno w lukach naturalnych, jak i pod okapem drzewostanu porównawczego.

Pod względem przebudowy składu gatunkowego obiekty różniły się między sobą, co wynikało z ich przestrzennego usytuowania (kraina, siedlisko, wiek drzewostanu otaczającego). Wprawdzie na wszystkich powierzchniach, wprowadzone gatunki (buk, dąb i lipa) przyjęły się, jednak w przypadku niektórych obiektów (zwłaszcza dotyczy to powierzchni Krynki) ich wzrost jest powolny i nie rokuje nadziei na skuteczną przebudowę. Na najsłabszych pod względem żyzności gruntach porolnych metoda ma więc ograniczone znaczenie. Zwraca uwagę natomiast stosunkowo dobry wzrost odnowień na powierzchni Łupawa, mimo że typ siedliskowy lasu określono tam jako bór świeży. Interpre-

Tabela 5. Skład gatunkowy upraw w lukach sztucznych po posadzeniu i po 9 latach na 6 powierzchniach
 Table 5. Species composition in artificial gaps in the year of planting and 9 years later on 6 experimental plots

Nadl. Forest District	2008/2009		2016/2017	
	LSN	LSO	LSN	LSO
Bielsk	8Db 2Lp	9Db 1Lp	7Brz 2Db 1Wb Lp	8Db 1Brz 1Lp
Łupawa	10Bk	10Bk	5Brz 4 Bk 1Db Jrz Sw	8Bk 1Db 1Brz
Skrwilno	10Bk	10Bk	7Bk 2Brz 1Czmam	6Bk 3Brz 1Czmam
Sobibór	10Db	10Db	5Czmam 4Db 1Brz Kr	5Db 2Jrz 1Gb 1Czmam 1Gr
Dobieszyn	5Db 3Lp 2Bk	4Db 3Lp 3Bk	5Brz 1Jrz 1Db 1So 1Bk 1Lp	3Db 2Brz 2Bk 1Jrz 1So 1Czmam
Krynki	7Db 3Lp	7Db 3Lp	5Brz 3Db 1Lp 1Wb	5Db 3Lp 2So

Objaśnienia / Denotes: Db – oak, Lp – lime, Bk – beech, Brz – birch, Wb – willow, Sw – spruce, Czmam – black cherry, Kr – buckthorn, So – pine, Jrz – rowan, Gb – hornbeam, Gr – pear

tując ten wynik, należy mieć na uwadze trudności jakie wiążą się z klasyfikacją gruntów porolnych według leśnej terminologii (Sewerniak 2016), a także dyskutowane problemy z różnieniem borów i borów mieszanych (Brożek 2007). Inną przyczyną może być fakt, że jedynym wprowadzonym tam gatunkiem był buk, a nie bardziej wymagające pod względem żyzności siedliska dąb i lipa. Znaczenie mogą mieć również stosunkowo korzystne warunki klimatyczne (poziom opadów). W większości obiektów wzrost posadzonych gatunków na wysokość okazał się zadowalający, przynajmniej w lukach ogrodzonych. Na powierzchniach, gdzie wprowadzano różne gatunki na jednej uprawie, można zauważyć tendencję do najszybszego spośród wszystkich 3 gatunków wzrostu buka bez względu na obecność ogrodzenia. Ponadto w lukach ogrodzonych pozbawiona presji zwierzyny lipa nieznacznie wyprzedzała we wroście dąb. W lukach nieogrodzonych nie zauważono pod tym względem wyraźnej tendencji. Może to wskazywać na lipę jako gatunek szczególnie narażony na zgryzanie. Porównanie wzrostu różnych gatunków podsadzanych w lukach w tym samym czasie wymaga sprawdzenia na bardziej jednorodnym materiale badawczym. Zaobserwowane tendencje wskazują na potrzebę preferowania grupowego zmieszania wprowadzanych gatunków. Problemy powodowane zgryzaniem przez zwierzynę potwierdzają opinię, że grodenie jest nieodzownym zabiegiem przy wprowadzaniu gatunków liściastych na grunty porolne (Drozdowski et al. 2011).

Drugim ważnym zabiegiem z punktu widzenia skuteczności tej metody przebudowy jest prowadzenie czyszczeń, uwalniających podsadzenia od bujnie rozwijającej się roślinności krzewiastej (czeremcha amerykańska, kruszyna) oraz gatunków drzewiastych lekkonasiennych. Brzoza jest na ogół uznawana za pożądaną gatunek przyspieszający kształtowanie ekosystemu leśnego na gruntach porolnych (Bernadzki 1990; Jagodziński et al. 2017; Łukaszewicz 2018), zatem nie należy eliminować jej całkowicie, a jedynie przestrzegać aby nie zdominowała wolniej rosnących

gatunków docelowych, co może mieć z kolei miejsce przy dużych rozmiarach luki. Jej ekspansja silniej zaznacza się w lukach sztucznych niż naturalnych z uwagi na większy dostęp światła w tych pierwszych. Nie na wszystkich powierzchniach jednak znajduje to odbicie w wynikach, z uwagi na wykonane czyszczenia (powierzchnia Bielsk). Ogólnie można potwierdzić tezę, że brzoza nadaje się do pełnienia roli pielęgnacyjnej wobec gatunków głównych, analogicznie jak w uprawach dębu na gruntach porolnych, gdzie stymuluje jego wzrost na wysokość (Andrzejczyk 2008). Wymaga to prowadzenia częstych zabiegów w ramach czyszczeń wczesnych i późnych.

Istotne różnice pod względem sumy wysokości i średniej wysokości odnowień gatunków posadzonych w sztucznych lukach potwierdzają opinię, że aktywne działania hodowlano-ochronne, jako element inżynierii ekologicznej, mogą znacząco skrócić okres przebudowy uszkodzonych młodych drzewostanów sosnowych w porównaniu z biernym oczekiwaniem na sukcesję wtórną, jaka ma miejsce w lukach naturalnych (Szujewski 1990; Gorzelak 1996; Bose et al. 2014).

5. Wnioski

Po upływie 9 lat od wykonania „sztucznych luk” wysnuto następujące wnioski:

1) Wprowadzenie w sztucznych lukach nasadzeń dębu, lipy i buka może przyspieszyć proces przebudowy drzewostanu sosnowego na gruncie porolnym, w porównaniu z obśiewem w lukach naturalnych spowodowanych przez hubę korzeni. Pożądanym czynnikiem jest jednak, zwłaszcza w wypadku dębu i lipy, odpowiednia żyzność siedliska (od boru mieszanego świeżego wżwyż), pozwalająca tym gatunkom na efektywny wzrost.

2) Dla prawidłowego wzrostu wprowadzonych w sztucznych lukach gatunków liściastych warunkiem koniecznym jest stosowanie grodzień, gdyż w uprawach nieogrodzonych ich wzrost jest hamowany wskutek presji ze strony zwierzyny.

3) Samosiew gatunków lekkonasiennych, zwłaszcza brzozy, pojawiający się w sztucznych lukach, spełnia ważną rolę pielęgnacyjną, wymaga jednak prowadzenia systematycznych czyszczeń wczesnych i późnych.

Konflikt interesów

Autor deklaruje brak potencjalnych konfliktów.

Podziękowania i źródła finansowania badań

Autor dziękuje Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych za sfinansowanie badań, prof. dr. hab. Zbigniewowi Sierocie za zaproszenie do udziału w projekcie i cenne dyskusje dotyczące problemu, przedstawicielom nadleśnictw za współpracę w trakcie realizacji projektu oraz Koleżankom i Kolegom z Instytutu Badawczego Leśnictwa za pomoc w pracach terenowych.

Literatura

- Andrzejczyk T. 2008. Wpływ brzozy brodawkowatej (*Betula pendula* L.) na wzrost i pokrój dębu szypułkowego (*Quercus robur* L.) w uprawach na przykładzie nadleśnictwa Krynki. *Leśne Prace Badawcze* 3: 203–209.
- Bose A.K., Schelhaas M.-J., Mazerolle M.J., Bongers F. 2014. Temperate forest development during secondary succession: effects of soil, dominant species and management. *European Journal of Forest Research* 133(3): 511–523. DOI 10.1007/s10342-014-0781-y.
- Bernadzki E. 1990. Koncepcje hodowli lasu na gruntach porolnych. *Sylwan* 3-12: 51–59.
- Brożek S. 2007. Klasyfikacja siedlisk leśnych – uwagi w sprawie miejsca gleb w zasadach diagnozowania. *Sylwan* 2: 19–25. DOI 10.26202/sylwan.2005157.
- Drozdowski S., Bolibok L., Buraczyk W., Wiśniowski P. 2011. Wpływ terminu sadzenia i sposobu zabezpieczenia przed zwierzęcą płową na wzrost upraw dębowych na gruntach porolnych. *Sylwan* 9: 610–621. DOI: 10.26202/sylwan.2010076.
- Gorzela A. 1996. Ekologiczne uwarunkowania kształtowania lasów na gruntach porolnych. *Sylwan* 5: 29–34.
- Jagodziński A.M., Zasada M., Bronisz K., Bronisz A., Bijak S. 2017. Biomass conversion and expansion factors for a chronosequence of young naturally regenerated silver birch (*Betula pendula* Roth) stands growing on post-agricultural sites. *Forest Ecology and Management* 384: 208–220. DOI 10.1016/j.foreco.2016.10.051.
- Kaliszewski A., Młynarski W., Gołoś P. 2016. Prospects for agricultural lands afforestation in Poland until 2020. *Folia Forestalia Polonica Seria A. Forestry* 58(3): 163–169. DOI 10.1515/ffp-2016-0018.
- Łukaszewicz J. 2018. Rola i udział brzozy w zalesieniach na gruntach porolnych, w: Grzywacz A. (red.) *Gospodarka w lasach na gruntach porolnych* (materiały z sesji naukowej). Polskie Towarzystwo Leśne, Supraśl, 87–105.
- MOŚZNiL 1995. Krajowy program zwiększania lesistości. Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, Warszawa.
- Sewerniak P. 2016. Wpływ porolności na cechy gleby leśnej na tle problemów kartowania siedlisk porolnych w lasach, w: Zielony R. (red.) *Siedliska leśne zmienione i zniekształcone*. CILP, Warszawa, 49–62.
- Sierota Z. (red.) 2011. Zmiany w środowisku drzewostanów sosnowych na gruntach porolnych w warunkach przebudowy częściowej oraz obecności grzyba *Phlebiopsis gigantea*. Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary, 279 s. ISBN 978-83-62830-00-8.
- Sierota Z., Małecka M. 2004. Formowanie „sztucznych luk” w celu ograniczania huby korzeni w drzewostanach sosny zwyczajnej i inicjowania przebudowy monokultur sosnowych na gruntach porolnych. *Sylwan* 1: 6–11. DOI: 10.26202/sylwan.2004101
- Sobczak R. 1990. Teoretyczne i praktyczne aspekty zakładania upraw na gruntach porolnych. *Sylwan* 3-12: 61–74.
- StatSoft 2011. Statistica (data analysis software system), version 10. www.statsoft.com.
- Szujecki A. 1990. Ekologiczne aspekty odtwarzania ekosystemów leśnych na gruntach porolnych. *Sylwan* 3-12: 23–40.
- Tuszyński M. 1990. Właściwości gleb porolnych a gospodarka leśna. *Sylwan* 3-12: 41–49.

Growth of broadleaved species on post-agricultural lands introduced during the process of stand conversion with a use of artificial gaps

Tadeusz Zachara

Forest Research Institute, Department of Silviculture and Genetics of Forest Trees, Sękocin Stary, ul. Braci Leśnej 3, 05–090 Raszyn, Poland
Tel. +48 22 7150686; e-mail: T.Zachara@ibles.waw.pl

Abstract. This paper presents results on the restoration of Scots pine stands established on post-agricultural lands undergoing conversion into mixed stands. Sessile oak (*Quercus petraea*), common beech (*Fagus sylvatica*) and small-leaved lime (*Tilia cordata*) seedlings were planted in artificially created gaps (0.02 ha to 0.05 ha each) cut in six experimental plots (Forest Districts: Bielsk, Krynki, Sobibór, Dobieszyn, Skrwilno and Łupawa) located in 20–25-years-old pine stands. The experimental plots were spread across northern, central and eastern Poland and affected by root-rot fungus (*Heterobasidion annosum*). Nine years after planting, the number of individual trees and shrub species, their height sum and average height were calculated for fenced artificial gaps (LSO) as well as non-fenced artificial gaps (LSN) and compared to natural gaps (LN) and non-disturbed neighboring stands (D). Results were calculated separately for the planted species (oak, lime and beech) but combined for all other species. The results indicate satisfactory restoration in all of the investigated plots except in Krynki, which is located in a relatively poor site. Significant differences appeared between height sum as well as average height of planted species in fenced compared to non-fenced gaps. Furthermore, in both, natural and artificial gaps, the species composition of the young generation was enriched with natural regeneration of pioneer species, mainly silver birch (*Betula pendula*), rowan (*Sorbus aucuparia*) and aspen (*Populus tremula*).

Keywords: Scots pine, root-rot fungus, forest conversion, sessile oak, common beech, small-leaved lime

1. Introduction and aim of the study

Forest cultivation on post-agricultural land is one of the greatest challenges of modern forest management. A significant part of the stands growing in these areas are young plantings, which were introduced after 1995 as part of the National Programme of Increasing Forest Cover (Kaliszewski et al. 2016; MOŚZNiL 1995). As in the case of earlier afforestation efforts, large areas of even-aged stands were created, mostly the Scots pine *Pinus sylvestris* L., which is also threatened by infection caused by the fungus *Heterobasidion annosum* (Fr.) Bref. – the perpetrator of annosus root rot. Methods of safe stand cultivation under conditions threatened by this pathogen have been sought for a long time. Previous experience has shown that during sanitary cuttings, a so-called latent infection zone reaching 4–6 m into the stand should be considered (Sobczak 1990).

One way to counteract the destruction of young tree stands using this knowledge is to act pre-emptively by creating artificial gaps in places where the first symptoms of the disease are observed and to plant deciduous species there, simultaneously applying a fungus competing with the pathogen – applying *Phlebiopsis gigantea* (Fr.) Jülich to the stumps as a biological protection. This method (Sierota and Małecka 2004) was piloted in 2008–2011 under the supervision of the Forest Research Institute in 11 forest districts of northern, central and eastern Poland. The results obtained from these multifaceted studies illustrated the changes occurring in the reconstructed stands during the first 3 years after forming the gaps, with regard to further mortality of the pine trees, composition of the soil microflora and entomofauna, and growth of the regeneration (Sierota 2011). Eight years after commencing the research, the team, under the direction of Professor Sierota, conducted a study commissioned by the Directorate General

Received: 4.10.2019 r., accepted after revision: 19.11.2019 r.

of State Forests, entitled, “The partial restoration of pine monocultures on former agricultural land threatened with root rot by applying the preparation Rotstop”. One of the tasks of the project was to determine the dynamics of natural and artificial regeneration in natural and artificial gaps and in a comparative stand to assess the effectiveness of restoring pine stands using the above-mentioned method.

2. Study site and methods

Measurements were taken at six experimental plots, where methodological continuity and regularity of measurements were maintained in the previous period (Table 1).

There were four treatments of the experiment in each plot as follows:

- D – comparative stand (adjacent fragment of the stand with an area of 2 ares, with no signs of infection);
- LN – natural gap (a fragment of the stand with gaps caused by root rot, with natural regeneration appearing);
- LSN – artificial gap, made by removing the damaged stand, planted with 2-year-old seedlings of the target species (sessile oak, beech, small-leaved lime), individually mixed, not fenced and
- LSO – artificial gap, made and planted as above, fenced with metal mesh.

In the plots at Bielsk, Krynki and Sobibór, the average planting density was 1.5×1.0 m, and in the plots at Dobieszyn, Łupawa and Skrwilno, it was 1.5×1.5 m (with local variations reaching 20%). Seedlings were planted in spring 2008.

The results presented in this study are from measurements taken in late autumn 2016 (Dobieszyn, Skrwilno) and in early spring 2017 (Bielsk, Krynki, Łupawa, Sobibór), that is, after nine vegetation seasons from planting. In each of the plots, the height of all artificial and natural regeneration was measured

with an accuracy of 5 cm, including shrub and tree species. Due to differences in gap size (whose area ranged from 2 to 5 ares), the number of young trees per 1 areis presented. The “height sum” of the regeneration in cm per 1 m² as well as the average height of the renewals (in cm) were also calculated. The results are compiled separately for the target species (Db, Bk, Lp), other tree species and shrub species.

The results were analysed using Statistica 10 (StatSoft 2011), according to the “analysis of variance (ANOVA) for main effects” procedure as a source of variability, using two variables (treatment and area). The differences between the averages were compared with the Tukey test.

Only shrub species were omitted from the analyses due to the uneven distribution of the data.

3. Results

3.1. Target species

ANOVA showed significant differences between artificial and natural gaps and the comparative stands in terms of abundance. As for the total height and average height, a significant difference occurred between the fenced artificial gap and other experimental treatments (Table 2).

The differences between individual plots (Table 3) were not significant. Due to the layout of the experiment, it was not possible to calculate the interaction between the two factors (treatment and plot), but some trends can be seen in the attached figures (Fig. 1–3).

Oak and a small proportion of lime trees were planted in the Bielsk plot. The success of this cultivation turned out to be very high, with twice as many trees (Fig. 1), 7 times greater total height (Fig. 2) and 3 times greater height (Fig. 3) in the fenced gap after 9 years. In Łupawa, beech

Table 1. List of experimental plots subjected to restoration with a use of artificial gaps method

Regional Directorate of the State Forests	Forest District	Forest Subdistrict	Forest Comp.	Site type	Site index	Age*	Planted species
Białystok	Bielsk	Jelonka	55i	BMśw	Ia	29	Db, Lp
Białystok	Krynki	Kruszyniany	563f	BMśw	I	33	Db, Lp
Lublin	Sobibór	Dubnik	19l	BMśw	Ia	33	Db
Radom	Dobieszyn	Strzyżyna	177Bh	BMśw	I	36	Bk, Db, Lp
Szczecinek	Łupawa	Świącchowo	308i	Bśw	Ia	33	Bk
Toruń	Skrwilno	Huta	259a	BMśw	Ia	35	Bk

Denotes: BMśw – fresh mixed coniferous forest, Bśw – fresh coniferous forest, Db – oak, Lp – lime, Bk – beech

* Stand age at the last measurement

Table 2. Biometrical features of regeneration in natural and artificial gaps in comparison to neighboring stand after 9 years of experiment

Treatment	Target species			Other tree species		
	N [pcs./ar]	SH [cm/m ²]	H _{sr} [cm]	N [pcs./ar]	SH [cm/m ²]	H _{sr} [cm]
D	2 ^a	1.1 ^a	77.0 ^a	3 ^a	8.6 ^a	167.4 ^a
LN	3 ^a	4.0 ^a	122.4 ^a	12 ^{ab}	34.1 ^a	217.1 ^a
LSN	25 ^b	23.2 ^a	97.4 ^a	22 ^b	36.5 ^a	148.5 ^a
LSO	30 ^b	65.2 ^b	211.5 ^b	17 ^{ab}	26.6 ^a	143.2 ^a

D – neighboring stand, LN – natural gap, LSN – non-fenced artificial gap, LSO – fenced artificial gap, N – number of trees, SH – height sum, H_{sr} – mean height, ^{ab} – homogenous groups

Table 3. Biometrical features of regeneration on 6 plots after 9 years of experiment

Forest District	Target species			Other tree species		
	N [pcs./ar]	SH [cm/m ²]	H _{sr} [cm]	N [pcs./ar]	SH [cm/m ²]	H _{sr} [cm]
Bielsk	21 ^a	42,8 ^a	88,9 ^a	19 ^a	26,4 ^{ab}	81,2 ^a
Krynki	14 ^a	6,8 ^a	48,6 ^a	5 ^a	4,9 ^a	74,8 ^a
Sobibór	13 ^a	21,0 ^a	181,3 ^a	8 ^a	23,1 ^{ab}	323,7 ^b
Dobieszyn	14 ^a	20,7 ^a	141,5 ^a	26 ^a	71,1 ^b	293,2 ^{ab}
Łupawa	12 ^a	20,4 ^a	153,2 ^a	8 ^a	12,8 ^{ab}	147,6 ^{ab}
Skrwilno	15 ^a	28,6 ^a	148,9 ^a	16 ^a	20,3 ^{ab}	93,7 ^a

Denotes as in table 2

was the planted species, but oak, which self-seeded, was treated as the target species. The highest abundance of the desired species was achieved in the fenced artificial gap and slightly less abundance was noted in the unfenced gap (Fig. 1), while the average tree height was much higher in the fenced gap (Fig. 3).

In Skrwilno, planted beech developed well and was supplemented with self-seeded oak (as in Łupawa). The greater total height (Fig. 2) and the average height of trees in the fenced gap compared to the unfenced gap (Fig. 3) indicate the great importance of the browsing factor. At Sobibór, the only species introduced was oak, which encountered strong competition, especially from rowan and American black cherry. After cleaning, competitive pressure decreased slightly. In terms of abundance, there were more renewals of oak in the unfenced artificial gap (Fig. 1), but they were characterised by better growth, as expected, in the fenced gap (Figs 2, 3).

All three species were planted in the Dobieszyn plot and the oak which appeared there was self-seeded. The smallest number of oaks was recorded in the natural gap (Fig. 1). Nevertheless, the average height of oak was the highest there,

as it was older than the ones planted in the artificial gap (Fig. 3). Growth in the fenced gap turned out to be slightly faster than in the unfenced gap.

The species (oak and lime) planted in the Krynki plot were characterised by slow growth, which may have been due to the habitat conditions (relatively low site index for pine trees, even though the habitat type of forest was defined as fresh mixed coniferous forest). Both the total heights (Fig. 2) and the average height (Fig. 3) of the target species were low, regardless of whether they grew in fenced or unfenced gaps.

The relationship between the different species treated as target species is illustrated in Table 4, which contains the minimum, maximum and average heights of these species' regeneration in the artificial gaps. As indicated in Section 2, species composition of the regeneration varied among the plots, but there are some trends that can be verified in subsequent experiments. In the Bielsk plot, lime trees slightly exceeded the growth of oaks in both types of gaps. In Łupawa, no differences were found in the biometric parameters between the planted beech and the accompanying self-seeded oak, while in Skrwilno, the planted beech signi-

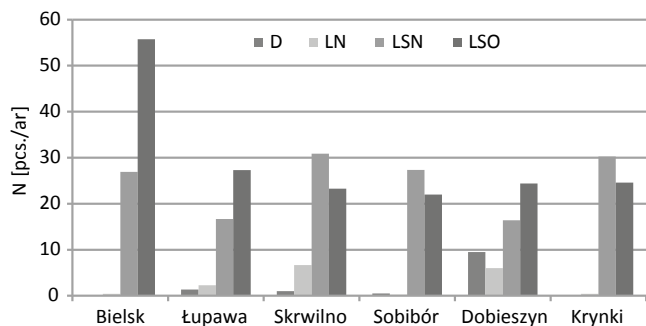

Figure 1. Number of target trees 9 years after start of experiment in 4 treatments on 6 plots

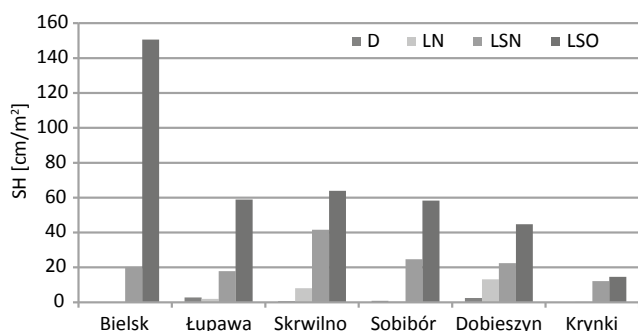

Figure 2. Height sum of target trees 9 years after start of experiment in 4 treatments on 6 plots

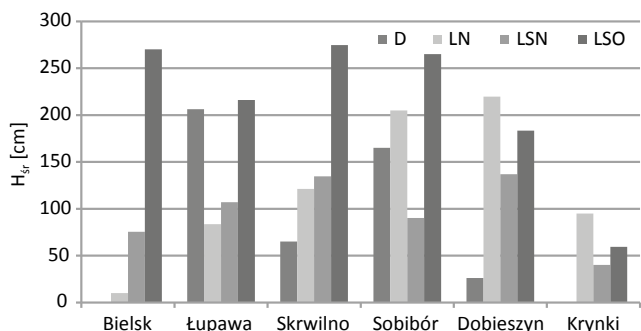

Figure 3. Mean height of target trees 9 years after start of experiment in 4 treatments on 6 plots

ificantly exceeded the oak. In Sobibór, of all three species, only oak was significant, as the single specimens of lime trees originated from self-seeding. In Dobieszyn, beech was characterised by the fastest growth in both gaps, while the slowest growth was found in oak in the unfenced gap and lime in the fenced gap. In Krynki, both planted species (oak and lime) grew slowly in both types of gaps. Similarly to Dobieszyn, lime grew more slowly in the unfenced gap, while oak did so in the fenced gap.

3.2. Admixed tree species

The number of admixed tree species exceeded the number of target species in the comparative stand and the natural gap, whereas it was lower in the fenced and unfenced artificial gaps. Significant differences occurred between the unfenced artificial gap and the comparative stand (Table 2). The average height of the admixtures was higher in all treatments compared to the species introduced as targets, except for the fenced artificial gap. ANOVA did not show any differences between the experimental treatments. The same was true for the total heights of these species.

The differences between the plots in terms of the number of admixed renewals were not significant (Table 3), although one can observe a low amount in the plots in Krynki and Łupawa for all treatments and quite a high amount in the unfenced artificial gap in Bielsk (Fig. 4). Significant differences were found for the total height of this group of species between the plots in Krynki and Dobieszyn (Table 3).

Significant differences were also found for average height (Table 3). The lowest values occurred in the plots in Krynki, Bielsk and Skrwilno, while the highest value was found in Sobibór. In the latter area, the average height of admixtures was high in the natural gap, fenced artificial gap and in the stand (Fig. 6). High values were also recorded in the stand and the natural gap in Dobieszyn.

3.3. Shrub species

Admixed shrub species, mainly the buckthorn and American black cherry, occurred in large numbers only in Skrwilno and Sobibór. They did not occur at all in Łupawa and were of marginal importance in the remaining areas (Fig. 7).

The total heights of these species had high values in the comparative stand in Skrwilno and in the natural gap in Sobibór (Fig. 8).

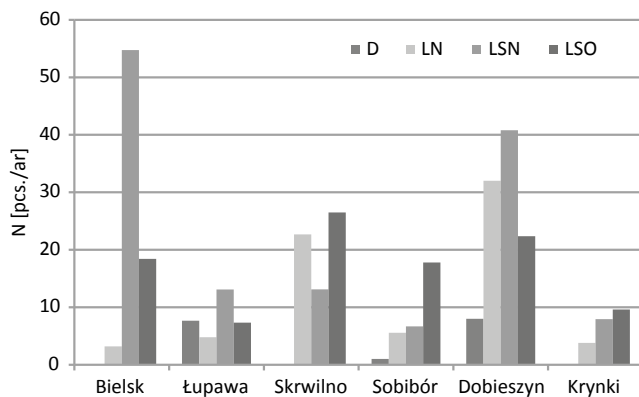
The average height of these species had the highest values in the stand in Skrwilno, the natural gap in Sobibór (where, as opposed to the artificial gaps, they were not cut as a result of cleaning) and all the gaps in Dobieszyn (Fig. 9).

3.4. Changes in species composition

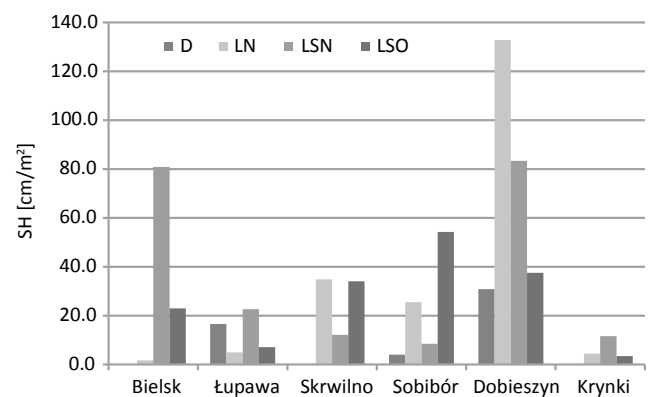
An illustration of the growth conditions of the regeneration is the summary table showing changes in the species composition (measured by the height sum of individual species) of the young generation of trees in the artificial gaps (Table 4). The year immediately after the broad-leaved species were planted was 2008/2009, and 2016/2017 was the year after nine growth seasons and after cleaning in the Bielsk and Sobibór plots.

Table 4. Height of target species on particular plots in artificial gaps

Plot	Species	Non-fenced plot			Fenced plot		
		min	max	mean	min	max	mean
Bielsk	oak	25	165	71.0	35	540	267.6
	lime	25	170	98.4	70	530	291.2
Łupawa	beech	35	250	107.0	45	525	225.8
	oak	60	150	107.3	35	345	162.6
Skrwilno	beech	25	260	143.1	85	430	284.1
	oak	25	70	44.6	75	160	115.0
Sobibór	oak	30	310	90.2	55	560	265.1
	lime	75	75	75.0	-	-	-
Dobieszyn	beech	15	580	264.2	110	400	253.6
	oak	55	225	107.9	20	360	173.0
Krynki	lime	145	470	154.1	40	155	99.4
	oak	10	145	40.5	10	250	56.9
	lime	15	95	34.9	15	140	65.6

Figure 4. Number of admixture trees 9 years after start of experiment in 4 treatments on 6 plots

The comparison shows an increase in the share of wind-sown species, mainly the birch *Betula pendula* Roth, and to a lesser extent, the pine, aspen *Populus tremula* L., the rowan *Sorbus aucuparia* L. and the willow *Salix caprea* L., as well as shrubs, mainly the American black cherry *Prunus serotina* Ehrh. and the buckthorn *Frangula alnus* Mill., competing with the target species. The domination of target species by admixtures is particularly evident in unfenced gaps, as the latter are more effective in resisting the pressure of game

Figure 5. Height sum of admixture trees 9 years after start of experiment in 4 treatments on 6 plots

animals. The target species are in minority in the unfenced gaps (except for the area in Skrwilno), whereas they currently have a total share of at least 50% in the fenced gaps.

4. Summary and discussion

After 9 years from commencing the creation of artificial gaps, we can now make an initial assessment of the effectiveness of this undertaking. Geographically, the areas were

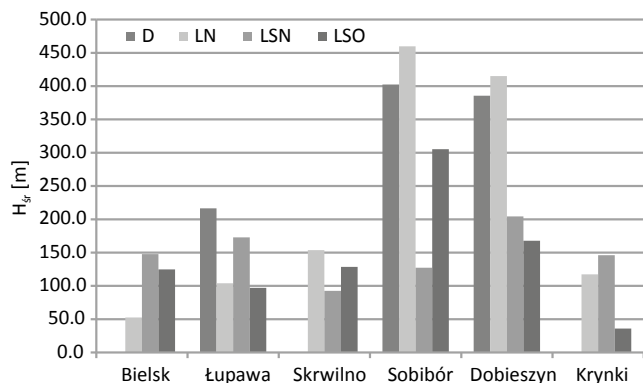

Figure 6. Mean height of admixture trees 9 years after start of experiment in 4 treatments on 6 plots

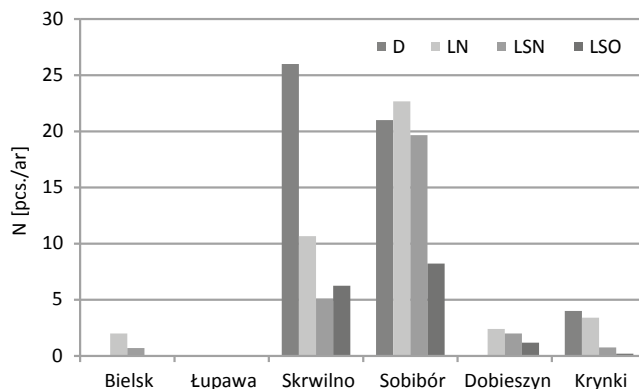

Figure 7. Number of shrubs 9 years after start of experiment in 4 treatments on 6 plots

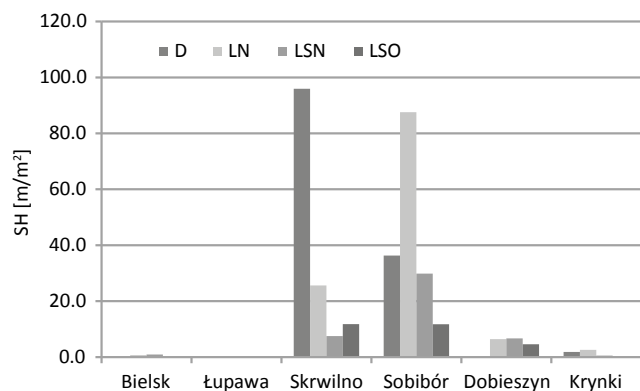

Figure 8. Height sum of shrubs 9 years after start of experiment in 4 treatments on 6 plots

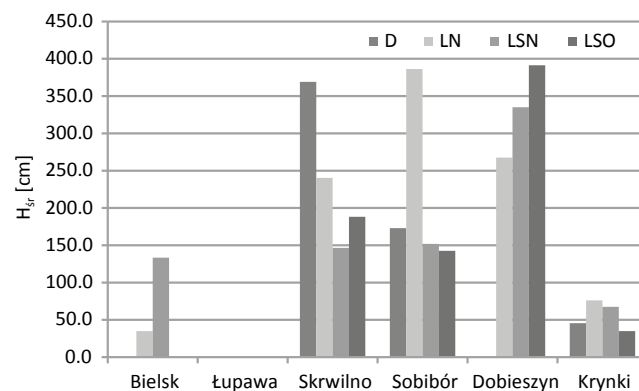

Figure 9. Mean height of shrubs 9 years after start of experiment in 4 treatments on 6 plots

located in the following natural and forest areas: I – Baltic (Łupawa), II – Mazurian-Podlasie (Krynki), III – Wielkopolsko-Pomorskie (Skrwilno), IV – Mazovian-Podlasie (Bielsk and Dobieszyn) and VI – Central Poland Uplands (Sobibór). In terms of habitat, all areas were classified as fresh coniferous forest or fresh mixed coniferous forest. The number and sum of regeneration heights on particular plots resulted from two processes – natural self-seeding by pine and admixed species, mainly sown by the wind, and the planting of oak, beech and lime trees (depending on the plot) in artificially made gaps. Some oaks also appeared naturally (probably due to sowing by birds), as evidenced by their presence both in the natural gaps and under the canopy of the comparative stand.

In terms of the reconstruction of species composition, the sites differed from each other, resulting from their spatial location (land, habitat, age of the surrounding stand). Although the introduced species (beech, oak and lime) became established in all the plots, growth was slow in some (especially in Krynki), which is not promising for an effective reconstruction process.

Therefore, the method is of limited significance in post-agricultural land with the poorest fertility. However, the relatively good growth of the regeneration in Łupawa is of note, despite the fact that the forest habitat type is defined there as fresh coniferous forest. When interpreting this result, one should bear in mind the difficulties relating to the classification of former agricultural land using forest terminology (Sewerniak 2016), as well as the problems discussed in distinguishing coniferous and mixed coniferous forests (Brożek 2007). Another reason may be the fact that the only species introduced there was beech, and not oak or lime, which demands more fertile habitats. The relatively favourable climatic conditions (precipitation level) may also be important. In most of the districts, the height growth of the planted species proved to be satisfactory, at least in the fenced gaps. In areas where different species were introduced, a trend can be observed of the beech having the fastest growth among the three species, regardless of the presence of a fence. Furthermore, in the fenced gaps – free of the pressure of game animals – lime growth was slightly higher than that of

Table 5. Species composition in artificial gaps in the year of planting and 9 years later on 6 experimental plots

Forest District	2008/2009		2016/2017	
	LSN	LSO	LSN	LSO
Bielsk	8Db 2Lp	9Db 1Lp	7Brz 2Db 1Wb Lp	8Db 1Brz 1Lp
Łupawa	10Bk	10Bk	5Brz 4 Bk 1Db Jrz Sw	8Bk 1Db 1Brz
Skrwilno	10Bk	10Bk	7Bk 2Brz 1Czmam	6Bk 3Brz 1Czmam
Sobibór	10Db	10Db	5Czmam 4Db 1Brz Kr	5Db 2Jrz 1Gb 1Czmam 1Gr
Dobieszyn	5Db 3Lp 2Bk	4Db 3Lp 3Bk	5Brz 1Jrz 1Db 1So 1Bk 1Lp	3Db 2Brz 2Bk 1Jrz 1So 1Czmam
Krynki	7Db 3Lp	7Db 3Lp	5Brz 3Db 1Lp 1Wb	5Db 3Lp 2So

Denotes: Db – oak, Lp – lime, Bk – beech, Brz – birch, Wb – willow, Sw – spruce, Czmam – black cherry, Kr – buckthorn, So – pine, Jrz – rowan, Gb – hornbeam, Gr – pear

oak. There is no clear trend in this respect in the unfenced gaps. This may indicate that the lime tree is a species particularly vulnerable to browsing. A comparison of the growth of different species planted in the gaps at the same time needs to be verified using more homogeneous study material. The observed trends indicate that the group mixing of introduced species should be preferred. Problems caused by animal browsing confirm the opinion that fencing is an indispensable procedure for the introduction of deciduous species in post-agricultural land (Drozdowski et al. 2011).

A second important procedure from the point of view of the effectiveness of this reconstruction method is cleaning, freeing the seedlings and saplings from the developing shrubby vegetation (American black cherry, buckthorn) and wind-sown tree species. Birch is generally considered to be a desirable species, accelerating the formation of the forest ecosystem on former farmland (Bernadzki 1990; Jagodziński et al. 2017; Łukaszewicz 2018), so it should not be eliminated altogether, but only observed so that it does not dominate the slower-growing target species, which in turn may occur in large-sized gaps. Its expansion is more pronounced in artificial gaps than in natural ones due to the greater access of light in the former. However, this is not reflected in the results of all plots due to the cleaning performed (e.g. Bielsk). Generally, the thesis that birch is suitable in the silviculture of the main species can be confirmed, analogously as in the cultivation of oak on post-agricultural land, where it stimulates the height growth of the oaks (Andrzejczyk 2008). This requires frequent early and late cleaning operations.

Significant differences in the total height and average height of the regeneration species planted in the artificial gaps confirm the opinion that active breeding and protection measures, as an element of ecological engineering, can significantly shorten the period of reconstructing damaged young

pine stands compared to passively waiting for the secondary succession that takes place in natural gaps (Bose et al. 2014; Gorzelak 1996; Szujecki 1990).

5. Conclusions

Nine years after establishing “artificial gaps”, the following conclusions were drawn:

The introduction of oak, lime and beech seedlings in the artificial gaps can accelerate the process of pine stand conversion on former agricultural land, compared to self-seeding in natural gaps caused by root rot. However, especially in the case of oak and lime trees, the desired factor is adequate habitat fertility (starting from the fresh mixed coniferous forest habitat and higher), which enables the effective growth of these species.

The use of fencing is a prerequisite for the proper growth of deciduous species introduced in artificial gaps, since in unfenced gaps, their growth is inhibited by pressure from game animals.

Self-seeding by wind-sown species, especially birch, appearing in artificial gaps, plays an important role in growth stimulation of target species, but requires systematic early and late cleaning.

Conflict of interest

The author declares no potential conflicts of interest.

Acknowledgements and funding sources

The author thanks the General Directorate of State Forests for financing the research, Professor Zbigniew Sierota

for his invitation to participate in the project and valuable discussions concerning the problem, representatives of forest districts for their cooperation during the project implementation and colleagues from the Forest Research Institute for their help with the fieldwork.

References

- Andrzejczyk T. 2008. Wpływ brzozy brodawkowatej (*Betula pendula* L.) na wzrost i pokrój dębu szypułkowego (*Quercus robur* L.) w uprawach na przykładzie nadleśnictwa Krynki. *Leśne Prace Badawcze* 3: 203–209.
- Bose A.K., Schelhaas M.-J., Mazerolle M.J., Bongers F. 2014. Temperate forest development during secondary succession: effects of soil, dominant species and management. *European Journal of Forest Research* 133(3): 511–523. DOI 10.1007/s10342-014-0781-y.
- Bernadzki E. 1990. Koncepcje hodowli lasu na gruntach porolnych. *Sylwan* 3-12: 51–59.
- Brożek S. 2007. Klasyfikacja siedlisk leśnych – uwagi w sprawie miejsca gleb w zasadach diagnozowania. *Sylwan* 2: 19–25. DOI 10.26202/sylwan.2005157.
- Drozdowski S., Bolibok L., Buraczyk W., Wiśniowski P. 2011. Wpływ terminu sadzenia i sposobu zabezpieczenia przed zwierzęcą płową na wzrost upraw dębowych na gruntach porolnych. *Sylwan* 9: 610–621. DOI: 10.26202/sylwan.2010076.
- Gorzela A. 1996. Ekologiczne uwarunkowania kształtowania lasów na gruntach porolnych. *Sylwan* 5: 29–34.
- Jagodziński A.M., Zasada M., Bronisz K., Bronisz A., Bijak S. 2017. Biomass conversion and expansion factors for a chronosequence of young naturally regenerated silver birch (*Betula pendula* Roth) stands growing on post-agricultural sites. *Forest Ecology and Management* 384: 208–220. DOI 10.1016/j.foreco.2016.10.051.
- Kaliszewski A., Młynarski W., Gołos P. 2016. Prospects for agricultural lands afforestation in Poland until 2020. *Folia Forestalia Polonica. Seria A. Forestry* 58(3): 163–169. DOI 10.1515/ffp-2016-0018.
- Łukaszewicz J. 2018. Rola i udział brzozy w zalesieniach na gruntach porolnych, w: Grzywacz A. (red.) *Gospodarka w lasach na gruntach porolnych (materiały z sesji naukowej)*. Polskie Towarzystwo Leśne, Supraśl, 87–105.
- MOŚZNiL 1995. Krajowy program zwiększania lesistości. Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, Warszawa.
- Sewerniak P. 2016. Wpływ porolności na cechy gleby leśnej na tle problemów kartowania siedlisk porolnych w lasach, w: Zieleny R. (red.) *Siedliska leśne zmienione i zniekształcone*. CILP, Warszawa, 49–62.
- Sierota Z. (red.) 2011. *Zmiany w środowisku drzewostanów sosnowych na gruntach porolnych w warunkach przebudowy częściowej oraz obecności grzyba *Phlebiopsis gigantea**. Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary, 279 s. ISBN 978-83-62830-00-8.
- Sierota Z., Małecka M. 2004. Formowanie „sztucznych luk” w celu ograniczania huby korzeni w drzewostanach sosny zwyczajnej i inicjowania przebudowy monokultur sosnowych na gruntach porolnych. *Sylwan* 1: 6–11. DOI. 10.26202/sylwan.2004101
- Sobczak R. 1990. Teoretyczne i praktyczne aspekty zakładania upraw na gruntach porolnych. *Sylwan* 3-12: 61–74.
- StatSoft 2011. Statistica (data analysis software system), version 10. www.statsoft.com.
- Szujecki A. 1990. Ekologiczne aspekty odtwarzania ekosystemów leśnych na gruntach porolnych. *Sylwan* 3-12: 23–40.
- Tuszyński M. 1990. Właściwości gleb porolnych a gospodarka leśna. *Sylwan* 3-12: 41–49.